

Савчук Т.Г.

Запорізький національний університет

ПОЕТИЧНИЙ ВІДГУК СУСПІЛЬСТВА НА СОЦІАЛЬНІ КАТАСТРОФИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1920–1930-Х РР.

У статті проаналізовані вірші, які виходили з-під пера пересічних людей в радянській Україні – селян, робітників, студентів, священників, представників світської інтелігенції. Вірші, написані представниками різних верств населення, мали спільне – передання відчуття обману влади, чітке усвідомлення геноцидних намірів комуністичного режиму. У той же час соціальна належність, освіта, виховання, вік накладали відбиток на спрямованість поезії. Ця поезія стала пасивною формою спротиву владі та своєрідною сублімацією негативних емоцій, способом позбутися тривоги, безпорадності, відчаю. Люди, до кінця не усвідомлюючи потужність репресивно-каральної системи, у «крамольній» поезії виявляли емоції, серед яких домінували обурення, незгода з новими умовами життя. У віршах здебільшого виступали не проти конкретних осіб, які ніби «викривляли лінію партії», а проти самого режиму, який позбавляв не тільки гідності, а й життя. Наявність віршів антирадянського спрямування навіть після Голодомору 1932–1933 рр. свідчить про те, що опір не припинявся, що люди не хотіли погоджуватися з існуючими реаліями. Вірші писалися людьми, які відчували фальш заяв радянської влади, які не могли мовчки спостерігати за невідповідністю декларацій та жахливої реальності. Представники інтелігенції вказували на те, що в своїй більшості народ безмовний, що перетворився на рабів. Як правило, внутрішній бунт маніфестували молоді люди, для яких надзвичайно гостро стояло питання осмислення сенсу життя. У статті показано, що поезія відтінчила існування в радянській Україні двох світів – реального світу знищення народу та світу популізму, демагогії. Автори поетичних рядків хотіли правди в умовах суцільного обману влади і цю правду висловлювали у своїх віршах.

Ключові слова: радянська Україна, вірші, соціальні катастрофи, супротив, тоталітаризм, Голодомор.

Постановка проблеми. Поезія завжди передавала почуття, мрії, бажання її авторів. У різні історичні періоди України поетичні рядки виявляли прагнення народу до волі. Вірші, написані бійцями УПА, були сповнені почуттям патріотизму, закликали до боротьби за незалежність України. Поезію жертв, наприклад, періоду Голокосту дослідники вважають своєрідним засобом виживання та виявом прагнення відволіктися від нелюдських неймовірних фізичних та душевних страждань. Сьогодні в умовах російсько-української війни спостерігається активна поетична творчість пересічних українців. Враховуючи цю тенденцію, Міністерство культури та інформаційної політики України створило сайт «Поезія для незламних», на сторінках якого громадяни мають можливість публікувати свої вірші на широкий загал з тематики російсько-української війни [12]. Автори платформи переконані, що відтворений у віршах досвід життя під час війни має бути переданий наступним поколінням. У нашій публікації звернемося до поезії в період перших десятиліть більшовицької влади в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усім відомими є вірші, які демонстрували прагнення їх авторів до возвеличення державної політики, вождя та партії. Як паралельний світ у другому десятилітті ХХ ст. вирувала творчість плеяди обдарованих митців, названих пізніше «розстріляним відродженням». Досить представницькими є наукові напрацювання з історії розвитку поезії як частини української культури, створеної професійними поетами та поетками в 1920–1930-х рр.

До поетичної активності пересічних селян, робітників науковці зверталися побіжно, у контексті розгляду повсякдення суспільства, соціально-економічного життя в радянській Україні [6; 8; 22]. У цій розвідці фокус уваги буде перенесений на аналіз поезії, яка виходила з-під пера пересічних людей у радянській Україні: робітників, студентів, селян, священників, представників світської інтелігенції. Ця тема спеціального розгляду в наукових публікаціях не отримала.

Метою дослідження є аналіз поезії, в якій відображене ставлення її авторів – представників різних соціальних груп – до суспільно-політичних трансформацій 1920–1930-х рр., Голодомору 1932–1933 рр., встановлення тоталітарного режиму.

Виклад основного матеріалу. Вірші, які дійшли до нас, не можуть бути масовими, оскільки не кожен мав і має талант до поезії. Окрім того, тяжке життя людей в 1920–1930-х рр. змушувало їх до важкої праці, що обмежувало людей у їхньому дозвіллі, перетворювало життя на боротьбу за виживання. У той же час суспільство відчувало каркаломну зміну соціальних відносин. Більшовицькі експерименти, суспільно-політичні трансформації запустили соціальні ліфти, які, на жаль, не завжди їхали / не їхали вгору. Ті, хто до 1921 р. був серед чиновників з відповідним соціальним статусом – перетворився на різноробів. Ті, хто в 1920-х рр. зумів зусиллями важкої праці сформувати собі добробут, під час колективізації, розкуркулення, Голодомору були позбавлені не тільки останньої зернини, а й власного життя. Ці соціальні катастрофи не могли не викликати рефлексії людей. В одних ці рефлексії стали поштовхом до протидії владі. 11 серпня 1932 р. Й. Сталін у листі до Л. Кагановича обурювався цим супротивом, заявивши, що «Справи в Україні дуже погані. ... повторюю – ми можемо втратити Україну» [20].

Інші люди не могли вільно висловитися та відкрито заявити про свої права перед владою, оскільки у 1930-х рр. навіть в оточенні друзів зайва відвертість могла обернутися катастрофою – арештом, засланням та навіть розстрілом. Вражає, як секретар комсомольського осередку з Балти на Одещині дізнався про існування щоденника молодого актора Петра Мусякова і за відсутності власника пробрався у кімнату гуртожитка, щоб знайти той щоденник. Викладені думки у віршованій формі стали бомбою уповільненої дії. Ведення щоденника було одним з пунктів звинувачень проти П. Мусякова, якого за доносом з метою зведення особистих рахунків, було заарештовано 13 вересня 1937 р. та засуджено до 8 років ув'язнення в таборах [11, с. 623].

Звичайно багато хто розумів це і свої думки тримав при собі. Однак зміни в країні, які мали катастрофічний руйнівний характер, були настільки приголомшливими, що людина не могла залишатися безмовною, передусім сама з собою. Люди у віршах, висловивши на папері свою незгоду з діями влади, ніби зберігали гідність перед собою,

хоч у такий спосіб не хотіли бути частиною мовчазної більшості і заявили свій протест владі, яка обкрадала, нищила народ.

Спільним для віршів, написаних представниками різних верств населення, були – переживання відчуття обману влади та чітке усвідомлення геноцидних намірів комуністичного режиму. У той же час соціальна належність, освіта, вік, виховання накладали відбиток на спрямованість поезії.

Селянство, як і інші верстви населення, переживало адаптацію до нового порядку життя, запровадженого більшовицькою партією, яку сільські діти, зокрема на Житомирщині, називали відходами людської життєдіяльності. Нухим Бохман згадував, що під час дитячих ігор, якщо хтось з дітей у «неприємне» вступав, то у них завжди говорили – «вступив в партію» [1, с. 23]. Така приказка не могла народитися від шани до більшовицької партії. Ці ж підлітки потім могли спостерігати, як у селі Малі Горошки влітку 1933 р. жінки влаштували «голодний бунт». Друзів Н. Бохмана не задовільнив «мирний результат» бунту, оскільки вони знали, що в інших селах розлючені жінки добивалися більшого, громлячи сільради [1, с. 38]. Ці підлітки виховувалися в селянських родинах в Україні, в яких, за м'яким висловом професора Ярослава Грицака, не любили радянську владу [2, с. 261].

Ще в 1920-х рр., до колективізації та розкуркулення, селянство виявляло на побутовому рівні опір владі. Священник з села Покровське на Дніпропетровщині Сергій Мізецький в своєму листі в 1926 р. згадував з іронією про прояви ненависті селян до представників нової влади: «У нас виявилось нове диво. А саме один тутешній паровий млин виявився контрреволюційним. Як зайде на службу туди комсомольщик, – то йому й капут. Вже троє за цей рік задушила. Тепер, хто входить у машинне відділення, ще на порозі кричить, що він не комсомольщик і документ показує. Інших не чіпає. Господаря притягають до відповідальності і приписують йому якийсь, ніби сказаний ним вираз “що це триватиме до десятка коміків”» [19, с. 109].

Навіть у другій половині 1920-х рр. селянство з острахом ставилося до виборів в органи влади та саботувало їх [19, с. 41]. На встановлення більшовицької влади частина селянства відреагувала також посиленням поширення есхатологічних настроїв в різних регіонах України. Дослідник О. Ігнатуша визначив, що така форма опору антирелігійній політиці влади проявлялася і в 1930-х рр. [7, с. 289].

Серед неспокоїного селянського моря були люди, що висловлювали в поетичних рядках свої

оцінки жахливої дійсності. У віршах селяни проводили паралелі між життям за часів Російської імперії та радянської влади і доходили висновку, що життя за пана було кращим ніж життя «свободного громадянина»: «У мостовському сільхозбанку / Народ молиться із ранку. / Всяк порожній мішок носить / І в правління хліба просить... / От таке-то вам, хлібороби,... / І тепер така вам шана – / Гірше як колись у пана. / Був під панською рукою. / Та ж ходив за мукою. / А тепер всі землі наші – Нема муки, нема каші... / Бо як був я панський раб – / То не був я не сит і не слаб. / Став свободним громадянином / І валяюсь десь під тином» [8, с. 165–166].

Кому адресувалися подібні вірші? Писали селяни для себе і у такий спосіб знімали моральну напругу, давали вихід своїм емоціям. Однак були й представники селянства, які наважилися у віршах висловити свій протест наявним порядкам та, наприклад, анонімно надсилали свої дописи до періодичних видань. Звичайно такі вірші не потрапили на шпальти газет. Прочитуємо такий вірш, написаний сількором під псевдонімом Ракоша до газети «Радянська думка» в 1928 р., в якому автор вірша пов'язує всі біди народу зі смертю Леніна та пророкує падіння радянській владі: «Що це задумали “шахрайство” / Як живий був наш батько Ленін, / А тепер його нема. / Права були дуже добрі, а тепер влада зміняє. / Хліба брати починають... / Роки минули, правди вже нестало. / Як нас дуже грабували, люди повставали... / Нарід кричить, хліб забирають, / Мало у хлібороба оставляють. / Умер батько й смерть настала. / Тепер воля не панує, а плакати стала. / Зірка світить п'ятикутна, чогось потемніла. / Сколихнеться Рад Союзу велика хвиля, / Повертається 17, 18, 19, 20 рік. / Ведуть до розору. / Умер батько, смерть настала. / Глядіть, щоб Радянська влада у моря дна не дістала» [8, с. 97].

Вірші ставали частівками, як, наприклад, на Дніпропетровщині, де співали про «доброго» Леніна та голод за Сталіна: «Устань, Ленін, пробудись, / На колгоспи подивись. / Подивися на ворота. / На воротах серп і молот, / А по хатам-смерть і голод» [6, с. 56].

Селянин Ю. Гридько з Козелецького району на Чернігівщині читав свою поезію про насильницьку колективізацію односельцям. У віршах він підкреслював антинародний характер політики радянської влади: «Гордилися комуністи за свою роботу, / Що не дали бідним їсти, а дали свободу. / Дали наглуу свободу: друг друга душили. / Бо з цього їм вигідніше у державі жити» [3, с. 43]. За написання таких віршів селянин був засуджений у 1931 р. до трьох років заслання.

На декламацію віршів антирадянського спрямування наважувалися селяни навіть у роки після Голодомору, що стало пасивною формою опору режиму [15, с. 249, 295, 342; 17, с. 288]. Факти проявів невдоволення політикою влади в другій половині 1930-х рр. ще раз переконують у тому, що політика голодом тотально не зламала селян, не зробила їх «безхребетними».

Вірші антирадянського змісту виходили з-під пера колишніх офіцерів, чиновників царської адміністрації [14, с. 41]. Ці представники суспільства особливо гостро відчували зміни свого статусу, втрату звичного способу життя.

Радянська дійсність у негативних барвах відображена і у віршах представників інтелігенції. Вже згадуваний дев'ятнадцятирічний П. Мусяков, актор Українського музично-драматичного театру в Балті, вів щоденник, в якому відбилися розчарування в радянському житті. Від 13 лютого 1933 р. він записав, що голод, бруд, воші «обсіли» Україну. Вважав, що СРСР – це країна, в якій проголошується, що будувється соціалізм, а по суті – це країна голоду, пригнічення, нікчемності та болісного життя. В одному з віршів П. Мусяков порівнював керманців країни з фашистами: «Соціаліст – не соціаліст, / Та все ж таки політик, / А може справді, що фашист, лише з притворством комуніста, / Ідучи першим до соціалізму, / Нас робить всіх засохлим тілом» [11, с. 622].

Молодий актор викривав лицемірство заяв партійної влади про виконання п'ятирічки. Прямо вказував, що це «виконання» знівелювало рівень життя людей, які ходять як тіні, голодні, обірвані, змучені [11, с. 621]. Найбільше турбувало П. Мусякова, що народ має ту владу, на яку і заслуговує, оскільки перебуває в ілюзіях пропагандистських ідей побудови соціалізму [11, с. 622–623]. Викриття панування ідеології над людиною, заперечення життя заради ідеології – меседж наступного вірша: «Ти гинеш – нісенітниця, / Адже ти шанувальник комунізму. / За те твій син на твоєму трупі збудує дух соціалізму. / Але лише дух, Один лише дух. / Дунеш – його не стане. І на трупі сина твого / Труп онука теж ляже. / Зрозумій загадку ти мою, / Вище лізь на гору, / А я тебе давно зрозумів, / Зрозумів – одне лише горе» (переклад з рос. – авт.) [11, с. 623].

Треба сказати, що П. Мусяков не тільки писав вірші для себе, а й читав їх перед колегами з театру. Ми не знаємо реакції слухачів на ці вірші, але можемо здогадуватися, що автор віршів не міг їх читати людям, які б не поділяли його погляди. Читання таких віршів звичайно викликало й жваве обговорення, могло посягти непокору владі.

Погляди, подібні до думок П. Мусякова, висловлював у своїх віршах Олексій Наливайко 1909 року народження – вчитель сільської школи Балтського району, студент літературного факультету Харківського інституту професійної освіти. Його записи в щоденнику пронизані ненавистю до більшовизму, який, на його думку, призвів народ до фізичного знищення. О. Наливайко обурювався лицемірством влади, яка в газетах писала, що школярі в Німеччині не доїдають, а в Україні голоду не бачить і продовжує переможно звіщати про будівництво соціалізму. Він із розпачем констатував, що селянство не має можливості заявити про свої потреби. За його спостереженням, народ стогне та мовчить, а хто «не може мовчати, то того б'ють і плакати не дають» [4].

У найбезправнішому становищі, на його думку, були сільські вчителі, які перебували під цензурою, під контролем ДПУ, КП(б)У та «всілякої сволоти». На його переконання, найкращу частину вчителів було заслано на Соловки, до Сибіру, на примусові роботи. О. Наливайко мріяв про життя в США чи на Заході України, «де вільне володіння засобами виробництва, вільна покупка та продаж, наєм» [4].

Здавалося, що О. Наливайко чітко усвідомлював, що за ним може бути теж стеження, але все рівно продовжував ведення свого щоденника. На запитання слідчих, чому він вів щоденник, О. Наливайко відповів, що записи робилися під настрій і без жодної мети. Насправді розум майбутнього літератора, зорієнтований на рефлексію, не міг не залишити без оцінки події, що несли смерть. Біль, який він відчував, не міг тримати в собі, та вилив свої почуття на папір, написавши два вірші про Голодомор. 26 липня 1933 р. він записав вірш, в якому передав жахливу атмосферу голодного спустошеного села. У вірші «Мамуню! Вставай...» від 2 серпня 1933 р. перед читачами вимальовується голодна та осиротіла дівчина, яка нахилися до матері та благає її прокинутися, не знаючи про смерть матінки. Дівчина стурбована тим, що «В село приїхали з ЧеКа, / Вони заберуть все зерно / У нас із застка... / Люба! Пора вставати. / Бригада іде до хати. / Вже у сусіда все забрали під мітлу, / Кажуть, знущались, / Лаялись і бились / І до Сибіру заслати грозилась. / ... Рідненька, вони будуть зараз забирати, / Промов до них хоч словечко. / Бо всім нам навесні з голоду вмирати. / Хай залишать зернят хоч малечі» [4]. Ці «контрреволюційні твори» були одним із пунктів обвинувачень О. Наливайка, якого врешті засудили до десяти років ув'язнення.

Написання так званого контрреволюційного вірша інкримінували і Івану Дубовику, вчителю

з села Будьонівка Харківської області, якому 20 листопада 1937 р. особливою трійкою УНКВС по Харківській області було присуджено найвищу міру покарання – розстріл [16, с. 649].

Вчитель з Чернігівщини Іван Піонтковський писав вірші для себе, в яких звучала ідея визволення України від «москаля-буржуя» та «москаля-пролетаря», які Україну вважали за свій край. Вчитель пророче підкреслював, що «братерство» Україні з боку москаля нав'язувалося. Творча «спадщина» І. Піонтковського стала приводом для його арешту [3, с. 69].

Прояви незгоди з політикою влади звучали і у віршах, що виходили з-під пера робітників. Партійними настановами проголошувалося, що влада належить робітничому класу. Робітники, якоюсь мірою відчуючи себе тим гегемоном, ймовірно вважали, що можуть запобігти своєму злиденному становищу. Саме цим можемо пояснити сміливі факти дописів віршів антирадянського змісту до редакцій багатотиражних газет, які виходили на підприємствах. Наприклад, вірш про голодних робітників потрапив до багатотиражки Макіївського металургійного заводу в червні 1933 р. Його публікація стала можливою, оскільки причиною голоду завуальовано названо заводську бюрократію: «З бюрократичної страви не наситиш нині люду. / Бюрократичною стравною ситий не будеш. / У мартенівському цеху немає буфет-їдальні. / Гей, завком, прокинись від сплячки, / Чи всі ти бачиш болячки? / Схудли, мов тіні: / Нема де снідати, поїсти – і ніхто не хоче слухати... / Розбрелася робоча рать: / Шукає, хліба де б дістати: / В результаті: дуже сумно і в шлунку порожньо-порожньо. / Заявляємо прямо, сміливо: / Тут не в шкурництві справа. / У тілі видно вже кістки / Міркувати тут просто: / З бюрократичної страви / Не наситиш нині люду...» [22, с. 142].

Робітники Сталінського заводу розвішували плакати з карикатурами на Сталіна та віршем, яким попереджали про те, що «працюючи, з самого ранку, на підлого Сталіна, люди отримують тільки тараньку» [22, с. 142].

Дехто з робітників наважувався відкрито декламувати свої вірші, як, наприклад, робітник Харківського тракторного заводу Влас Климов 1910 року народження, якого в 1933 р. виключили з комсомолу як «соціально небезпечну людину», а в 1937 р. засудили за складання та поширення серед робітників антирадянських віршів [15, с. 342].

Вірші виходили з-під пера передусім представників молоді. Пошук сенсу життя, визначення світоглядних цінностей, порівняння реального та

омріяного – це все притаманно насамперед молодій особистості [25, с. 226]. Окрім того, особливо в містах, молодь цікавилася поезією, перебувала під впливом різних літературних гуртків, в яких захоплювалися романом В. Винниченка «Сонячна машина» та іншими творами, за які в подальших роках їх автори понесли покарання [13, с. 5; 22, с. 690].

Написання віршів і їх смілива декламація [15, с. 192, 435], може бути пояснена і юнацьким максималізмом. У Ніжинському педагогічному інституті студенти не тільки декламували своїм одногрупникам поезію антирадянського змісту, а ще й насмілилися представити її на літературний мовний конкурс. Обурення влади викликали слова з вірша: «На Україні є усе: і хліб, і метал, руда і вугілля – тільки б жити, та радвлада жити не дає» [18, с. 59].

Вірші священнослужителів відрізнялися від віршів інших верств населення. Писалася поезія духовно-релігійного змісту, більш схожа на молитви, а також до нас дійшли вірші, в яких передавалася краса Божої служби, вірші, присвячені окремим постатям в історії православ'я [23, с. 105–106, 232–234].

Офіційне видання Української автокефальної православної церкви «Церква й життя» друкувало вірші священника П. Касянчука, протоієрея М. Хомичевського, анонімну поезію [5, с. 240], яка мала за мету привернути увагу людей до Бога, що особливо було актуальним в умовах секуляризації суспільства, проведення антирелігійної пропаганди. У віршах М. Хомичевського, який публікувався під псевдонімом А. Лепський, звучить ідея смутку за людей з «порожнім серцем»: «Ой, при дорозі Хрести хилилися, / Никли до долу... / За людей з серцем порожнім / Плачно молилися / Скрипом довгим / Ніч і день: / Святий Боже, Помилуй нас! / Невтішні скрипи / Навзрид ридали / За подорожніх, / Що йшли десь далі / З серцем порожнім... / А плачні скрипки / Співать втомилися: Святий кріпкий, / Помилуй нас!» [26, с. 7].

На сторінках церковних друкованих видань у радянські часи не могло бути віршів іншого спрямування і тільки в завуальованій формі можна було висловлювати своє занепокоєння новітніми викликами. Писати вірші, в яких би оцінювалася радянська дійсність, можна було лише тільки для себе. Представники духовенства теж довірили свої почуття та хвилювання паперу. Врешті їх вірші потрапили до архівно-кримінальних справ. У 1932 р. дяк православної церкви на Вінниччині Григорій Рождественський, чітко усвідомлюючи жахливу ціну політики індустріалізації, у своїм вірші пророче застерігав, що виконання

п'ятирічки призведе до голоду. Написання цього вірша стало причиною обвинувачення у проведенні антирадянської пропаганди. 3 жовтня 1932 р. дяка було ув'язнено до табору на три роки [10, с. 11].

У 1936 р. священник села Ново-Павлівка Нікопольського району Дніпропетровської області п'ятдесятирічний Іван Кущинський був притягнутий до сфальсифікованої справи священників Нікопольського району. Шаблонне обвинувачення в антирадянській діяльності коштувало йому шести років існування у виправно-трудовах таборах [19, с. 30–34]. Під час обшуку в будинку І. Кущинського була знайдена обкладинка шкільного зошита, з однієї сторони якої був записаний вірш «Життя». Вірш ніби написаний від імені дитини священника, яка відчувала себе ізгоєм та зверталася з молитвою до життя з проханням позбавити страждань: «Минули дні, / Минули роки щастя, / Минуло вже все те, / Що не повернеться, вже більш. / О, життя, життя! / Де ти діло всі ті роки нашого весілля? / Забрало, сховало, / Ніхто і не примітив / Коли і хто забрав його. / Тепер настав вже невеселий час, / То там, то там / Можна почути: / Прощай, прощай рідне село, / Прощайте сестри і брати, / Я іду щастя ще шукати, / Ось може де нагибаю на його / Тоді я буду жить / І згадувати про Вас, / Про щастя що минуло, / Про той веселий час / Коли ми всі укупі / Сиділи в одній клясі / І не гадали про все це, / Що діється тепер. / І так, прощайте мої товариші. / О так роз'їдуться майже усі, / Останні ж не мають права їхати, / Бо їх батьки позбавлені всіх прав. / Куди не кинься / Скрізь однаково відповідають: / «Ви хто, позбавленці? / Геть, геть звідциль / Вам не дадуть нічого тут. / Подаси заяву ти до школи / І там женуть тебе мов пса, / За що, за що ми кару несемо? / Хіба не всі однакові чи що? / Хіба ж ми винні, що батьки наші / Раніш були людьми? / О, життя, життя! / Що хочеш з нас зробити? / Молю, тебе життя: / Вже хвате з нас знущання / Вже досить вимучило нас, / Молю тебе ще раз: / Вже досить вимучило нас, / Не муч і не знущайся з своїх рабів / Бо може коли небудь / Тобі в пригоді будем ми» [24, арк. 129].

З іншої сторони обкладинки зошита читач може побачити п'ять віршиків ідеологічного спрямування з промовистими назвами: «Марш юних піонерів», «Пісня піонерів», «Ми, діти фабрики», «Барабан», «Марш» [24, арк. 129 зв.]. Вірші, написані російською мовою, друкувалися на учнівському зошиті з метою пропагування ідеалів партії. Досить символічно, що на одному аркуші

з однієї сторони – вірші, в яких постає намальоване владою майбуття «світлих років без ланцюгів», а з іншого боку, відображена дійсність, яка зруйнувала щастя людини і зовсім не відповідала пропагованим ідеалам партії. Перед нами постають як ніби два виміри одного буття – життєвий та ідеологічний. Чому саме на цьому аркуші священник написав вірша? Чи не знайшлося в автора поетичних рядків іншого паперу? Не знаючи достеменно, можемо припустити, що вірш «Життя» народився в тому числі і від прагнення говорити правду, від бажання спростувати піонерські вірші про нібито вільне нове життя та світле майбутнє.

Професор Микола Михайлуца, дослідник історії православних церков на Одещині, встановив, що на таємних зібраннях на квартирах вірян Істинно-православної церкви (ІПЦ) читалися вірші на злободенні теми. До документів архівно-кримінальної справи, заведеної на учасників таємної групи ІПЦ в Одесі, потрапив аркуш з віршем «Церковний дзвін». У вірші висловлювалося обурення антицерковною політикою радянської влади. Зняття дзвонів трактувалося як безпрецедентний випадок в усьому світі. Автора вірша розгнівало, що замість незрівняної музики церковних дзвонів лунають «фабричні гудки». Підкреслювалося, що Росія стала боягузливою. Людей у країні названо «жалюгідними рабами з ланцюгами на руках» (переклад з рос. – авт.) [9, с. 136–137]. Автор поетичних рядків чітко розумів, що відбувалося встановлення тоталітарного режиму і ставив запитання: «Що чекає на тебе, нещасна Росія?». «16 років тому ти зреклася Бога / І працюєш у поті на сатану. / І за твою пекельну працю маєш ти в результаті / Розстріли, голод, холод, море та в'язницю / Розпуста, грабіж, вбивства та безбожжя...» (переклад з рос. – авт.) [9, с. 137] – це усвідомлення несправедливості та неймовірної ціни, яку платить народ за втілення в життя ідеалів партії, перегукувалося з іншими, проаналізованими вище віршами. Антирадянське спрямування вірша було одним із аргументів на

користь винесення вироку щодо ув'язнення членів групи до виправно-трудових таборів.

Висновки. В умовах формування та розквіту тоталітарного режиму людина не мала юридичних механізмів, щоб заявити про свої бажання та права. Багатьом доводилося вдатися до імітації підтримки комуністичного та пасивного супротиву. Пересічні люди у віршах надали свою оцінку руйнівним катастрофічним процесам. Поетичні рядки відображали внутрішній світ людини, якій довелося жити в трансформаційних умовах, відчувати на собі комуністичні експерименти. Люди, до кінця не усвідомлюючи потужність репресивно-каральної системи, у «крамольній» поезії виявляли емоції, серед яких домінували обурення, незгода з новими умовами життя. У віршах здебільшого виступали не проти конкретних осіб, які ніби «викривляли лінію партії», а проти самого режиму, який позбавляв не тільки гідності, а й життя. Наявність віршів антирадянського спрямування навіть після Голодомору свідчить про те, що опір не припинявся, що люди не хотіли погоджуватися з існуючими порядками.

Як правило внутрішній бунт маніфестували молоді люди, для яких надзвичайно гостро стояло питання осмислення сенсу життя. Представники інтелігенції вказували на те, що народ у своїй більшості залишається безмовним, що перетворився на рабів. Вірші писалися людьми, які відчували фальш заяв радянської влади, та не могли мовчки спостерігати за невідповідністю декларацій та жакливі реальності. Поезія відтінила існування в радянській Україні двох світів – реального світу знищення народу та світу популізму, демагогії. Автори поетичних рядків хотіли правди в умовах суцільного обману влади і цю правду висловлювали в своїх віршах. Це прагнення звучання правди в подальших роках зберігалося та маніфестувалося представниками наступних поколінь. У 1981 р. в таборовому зошиті Василь Стус запише: «Але як то калічить душу – коли ти бачиш і мовчиш» ... [21].

Список літератури:

1. Бохман Н. Семейная книга. Київ : Дух і Літера, 2019. 440 с.
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.
3. Демченко Т. П. Великий терор на Чернігівщині (20–30-ті роки ХХ століття). Чернігів : ПАТ «ПВК “Десна”», 2017. 100 с.
4. За вірші про Голодомор – десять років ув'язнення. Служба зовнішньої розвідки України. URL: <https://sztu.gov.ua/history/stories/za-uirshi-pro-holodomor--10-rokiv-uvyaznennya> (дата зведення: 11.07.2023).
5. Захарчук І. Борис Тен: грані самототожності. *Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині* / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; НСКУ. Рівненська обласна організація; НТШ. Рівненський осередок; редкол.: А. Жив'юк (голов.

ред.), А. Фелонюк (відп. ред.), В. Александрович та ін. Рівне : НСКУ. Рівненська обласна організація, 2019. Вип. 1. С. 239–264.

6. Іваненко В., Романець Н. Опір селян насильницькій колективізації та Голодомору. Дніпропетровщина. Київ : ПП Наталія Брехуненко, 2009. 64 с.

7. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Запоріжжя : Поліграф, 2004. 440 с.

8. Капустян Г. Т. Дві «правди», або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. Кременчук : [б.в.], 2003. 324 с.

9. Михайлуца М. Православне життя в Одесі: від революції до сталінського одержавлення (1917–1945) : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2019. 388 с.

10. Мученики за віру. Біографічні дані служителів культури Вінницької єпархії, репресованих у роки сталінізму / за ред. В. С. Калюжного. Вінниця : Державне обласне видавництво, 1993. Вип. 1. 64 с.

11. Петровський Е. Фатальний щоденник (За матеріалами архівно-слідчої справи № 22689-п архіву УСБУ в Одеській області). *Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша* / упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. Одеса : АТ «ПІАСКЕ», 2010. С. 619–623.

12. Поезія Вільних. URL: <https://warpoetry.mkip.gov.ua/> (дата звернення: 06.07.2023).

13. Прилуцький В. Опір молоді політиці більшовицького режиму та репресивні заходи проти неї в УСРР (1928–1936 рр.). URL: <http://www.reabit.org.ua/files/store/Journ.2000.2.pdf> (дата звернення: 11.07.2023).

14. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. Одеса : АТ «ПІАСКЕ», 2010. 800 с.

15. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга друга. / КЗ «Редакційно-видавнична група Харківського тому серії “Реабілітовані історією”». Київ; Харків : Оригінал, 2014. 672 с. : іл.

16. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга третя. Ч. 1. / КЗ «Редакційно-видавнична група Харківського тому серії “Реабілітовані історією”». Київ; Харків : Оригінал, 2015. 672 с. : іл.

17. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга третя. Ч. 2. / КЗ «Редакційно-видавнична група Харківського тому серії “Реабілітовані історією”». Київ; Харків : Оригінал, 2016. 696 с. : іл.

18. Реабілітовані історією: Чернігівська область / Упорядники: О. Б. Коваленко, О. В. Лисенко, Р. Ю. Подкур, О. М. Потапенко. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2016. Кн. 6. 684 с.

19. Савчук Т. Г. Повсякденний світ родини священника Сергія Мізецького (1920–1930-ті роки) : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с.

20. Сталін і Каганович. Листування 1931–1936 рр. URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Famine/Publicat/Fam-Stalin-Kaganov.php> (дата звернення: 06.07.2023).

21. Стус В. З таборового зошита. URL: <https://stus.center/p/taborovii-zoshit-149> (дата звернення: 11.07.2023).

22. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя : колективна монографія / відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.

23. Український православний благовісник. 1927. № 14.

24. Управління СБУ у Дніпропетровській області. Спр. 11321-ФП. 241 арк.

25. Фельдман Ю. І. Психологія особистості у період молодості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Психологія»*. 2017. № 56. С. 222–232. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/34> (дата звернення: 11.07.2023) doi.org/10.5281/zenodo.888768

26. Церква й життя. 1927. Ч. 1.

Savchuk T.G. SOCIETY'S POETIC RESPONSE TO SOCIAL DISASTERS IN SOVIET UKRAINE IN THE 1920–1930S

The article analyzes poems written by ordinary people in Soviet Ukraine: peasants, workers, students, priests, and representatives of the secular intelligentsia. The poems written by individuals from different social strata shared a common theme: a sense of being deceived by the authorities and a clear awareness of the genocidal intentions of Communo-Bolshevism. However, social background, education, upbringing, and age influenced the focus of the poetry. This poetry served as a passive form of resistance to power and a way to channel negative emotions, such as anxiety, helplessness, and despair. People, who may not have fully realized the extent of the repressive and punitive system, expressed their emotions through «seditious» poetry, primarily expressing indignation and disagreement with the new conditions of life. The poems were not primarily directed against specific individuals who deviated from the party line, but against the regime itself, which not only deprived people of their dignity but also their lives. The existence of anti-Soviet poems even after the Holodomor of 1932-1933 indicates that the resistance persisted and that people refused to accept the existing

order. These poems were written by individuals who recognized the falsehood in the Soviet government's statements and could not silently witness the contradiction between declarations and the harsh reality. The intelligentsia noted that the majority of the people were silenced and had become slaves. Typically, young people exhibited inner rebellion, as they grappled with the profound question of life's meaning. The article highlights that poetry underscored the coexistence of two worlds in Soviet Ukraine: the actual world of people's destruction and the world of populism and demagoguery. The authors of these poems sought truth in a society characterized by pervasive deception from the authorities and expressed this truth through their poetic works.

Key words: *Soviet Ukraine, poems, social catastrophes, resistance, totalitarianism, Holodomor.*